

६. लोकसंख्या

प्रश्न १ पुढील विधाने चूक की बरोबर ते लिहा. चुकीची विधाने दुरुस्त करून लिहा :

(अ) भारतापेक्षा ब्राझीलमध्ये साक्षरतेचे प्रमाण जास्त आहे.

उत्तर : बरोबर.

(आ) ब्राझीलमधील लोक ईशान्य भागापेक्षा आग्रेय भागात राहणे जास्त पसंत करतात.

उत्तर : बरोबर.

(इ) भारतातील लोकांचे आयुर्मान कमी होत आहे.

उत्तर : चूक.

दुरुस्त विधान : भारतातील लोकांचे आयुर्मान वाढत आहे.

(ई) भारताच्या वायव्य भागात दाट लोकवस्ती आहे.

उत्तर : चूक.

दुरुस्त विधान : भारताच्या वायव्य भागात विरळ लोकवस्ती आहे.

(उ) ब्राझीलच्या पश्चिम भागात दाट लोकवस्ती आहे

उत्तर : चूक.

दुरुस्त विधान : ब्राझीलच्या पश्चिम भागात विरळ लोकवस्ती आहे.

प्र. २ दिलेल्या सूचनांनुसार पुढील प्रश्नांची उत्तरे लिहा :

(अ) पुढील राज्यांची नावे लोकसंख्येच्या उत्तरत्या क्रमाने लिहा :

हिमाचल प्रदेश, उत्तर प्रदेश, अरुणाचल प्रदेश, मध्य प्रदेश, आंध्र प्रदेश.

उत्तर : उत्तर प्रदेश, आंध्र प्रदेश, मध्य प्रदेश, हिमाचल प्रदेश अरुणाचल प्रदेश.

(आ) ब्राझीलमधील पुढील राज्यांची नावे लोकसंख्येच्या वितरणानुसार चढत्या क्रमाने लिहा : अॅमेझॉनस, रिओ दी जनेरिओ, आलाग्वास, सावो पावलो, पाराना.

उत्तर : अॅमेझॉनस, आलाग्वास, पॅराना, सावो पावलो, रिओ दी जनेरिओ.

(इ) लोकसंख्येवर परिणाम करणाऱ्या पुढील घटकांचे अनुकूल व प्रतिकूल अशा गटांत वर्गीकरण करा : सागरी सात्रिध्य, रस्त्यांची कमतरता, समशीतोष्ण हवामान, उदयोगधंद्यांची उणीव, नवीन शहरे आणि नगरे, उष्ण कटिबंधीय आर्द्र वने, खनिजे, निम-शुष्क हवामान, शेतीस उपयुक्त जमीन.

उत्तर :

(अ) लोकसंख्येवर परिणाम करणारे अनुकूल घटक : सागरी सात्रिध्य, समशीतोष्ण हवामान, नवीन शहरे आणि नगरे, खनिजे, शेतीस उपयुक्त जमीन.

(ब) लोकसंख्येवर परिणाम करणारे प्रतिकूल घटक : रस्त्यांची कमतरता, उदयोगधंद्यांची उणीव, उष्ण कटिबंधीय आर्द्र वने, निम-शुष्क हवामान,

प्र. ३ खालील प्रश्नांची उत्तरे लिहा

(अ) भारत व ब्राझील या देशांच्या लोकसंख्या वितरणातील साम्य व फरक स्पष्ट करा.

उत्तर : (अ) भारत व ब्राझील या देशांच्या लोकसंख्या वितरणातील साम्य :

(१) दोन्ही देशांच्या अतिउत्तर, मध्य व वायव्य भागात लोकसंख्या तुलनेने विरळ आहे.

(२) भारतातील अतिउत्तरेकडील जमू आणि काश्मीर या राज्यात व ब्राझीलमधील अतिउत्तरेकडील अमापा राज्यात लोकसंख्या तुलनेने विरळ आहे.

(३) भारतातील मध्य भागातील मध्य प्रदेश राज्यात व ब्राझीलमधील मध्य भागातील माटो ग्रासो राज्यात लोकसंख्या तुलनेने विरळ आहे.

(४) भारताच्या वायव्य भागातील राजस्थान राज्यातील थरच्या वाळवंटात व ब्राझीलमधील वायव्य भागातील अंमेझोनास राज्यात लोकसंख्या तुलनेने विरळ आहे.

(५) भारतातील पूर्व व पश्चिम किनारपट्टीच्या प्रदेशात आणि ब्राझीलमध्ये पूर्व किनारपट्टीच्या व प्रामुख्याने आग्रेय किनारपट्टीच्या प्रदेशात लोकसंख्या तुलनेने दाट आढळते.

(ब) भारत व ब्राझील या देशांच्या लोकसंख्या वितरणातील फरक : (१) भारतातील गंगा व इतर नद्यांच्या खोल्यांच्या प्रदेशात लोकसंख्या तुलनेने दाट आढळते. याउलट, ब्राझीलमधील अंमेझॉन नदीच्या खोल्यात लोकसंख्या तुलनेने विरळ आढळते.

(२) जनगणना २०११ नुसार भारताच्या लोकसंख्येची सरासरी घनता ३८२ व्यक्ती प्रति चौकिमी होती. याउलट, ब्राझीलच्या लोकसंख्येची सरासरी घनता केवळ २३ व्यक्ती प्रति चौकिमी होती.

(आ) लोकसंख्या वितरण आणि हवामान यांचा सहसंबंध उदाहरणे देऊन स्पष्ट करा.

उत्तर : (१) लोकसंख्या वितरण आणि हवामान यांचा जवळचा संबंध असतो. अतिपर्जन्य किंवा कमी पर्जन्य असणाऱ्या प्रदेशांत किंवा अतिथंड अथवा अतिउष्ण अशा प्रतिकूल हवामानाच्या प्रदेशांत लोकसंख्येचे विरळ वितरण आढळते.

(२) उदा., भारतातील अतिथंड हिमालयाच्या पर्वतरांगेत, थरच्या वाळवंटी भागात तसेच ब्राझीलमधील अतिपर्जन्य असणाऱ्या अंमेझॉन नदीच्या खोल्यात लोकसंख्येचे विरळ वितरण आढळते.

(३) सौम्य तापमान व पर्जन्याचे मध्यम प्रमाण असलेल्या प्रदेशांत लोकसंख्येचे दाट वितरण आढळते.

(४) उदा., भारतातील सौम्य हवामान व मध्यम पर्जन्य असणाऱ्या गंगा नदीच्या खोल्याच्या प्रदेशात तसेच ब्राझीलमधील समशीतोष्ण हवामान असलेल्या आग्रेय किनारपट्टीच्या भागात लोकसंख्येचे दाट वितरण आढळते.

प्र.४ पुढील विधानांची भौगोलिक कारणे लिहा :

(अ) लोकसंख्या हे एक महत्वाचे संसाधन आहे.

उत्तर : (१) कोणत्याही देशाचा आर्थिक व सामाजिक विकास हा देशाची एकूण लोकसंख्या व लोकसंख्येची गुणवत्ता या घटकांवर अवलंबून असतो.

(२) एखाद्या देशाची लोकसंख्या प्रमाणपेक्षा अधिक असेल व लोकसंख्येची गुणवत्ता निम्न असेल, तर अशा देशाचा आर्थिक व सामाजिक विकास संथ गतीने होतो.

(३) एखाद्या देशात लोकसंख्या पर्याप्त असेल व लोकसंख्येची गुणवत्ता उच्च असेल, तर अशा देशाचा आर्थिक व सामाजिक विकास जलद गतीने होतो. अशा प्रकारे, लोकसंख्या हे एक महत्वाचे संसाधन आ(आ) ब्राझीलच्या लोकसंख्येची सरासरी घनता खूप कमी आहे.

उत्तर : (१) पृथ्वीच्या एकूण भूभागपैकी सुमारे ५.६ टक्के भूभाग ब्राझीलने व्यापला आहे.

(२) याउलट, जगाच्या एकूण लोकसंख्येपैकी केवळ २.७ टक्के लोकसंख्या ब्राझीलमध्ये आढळते.

(३) ब्राझीलमध्ये तुलनेने अधिक भूभाग व तुलनेने कमी लोकसंख्या आहे. त्यामुळे ब्राझीलच्या लोकसंख्येची सरासरी घनता खूप कमी आहे.

(इ) भारताच्या लोकसंख्येची सरासरी घनता जास्त आहे.

उत्तर : (१) पृथ्वीच्या एकूण भूभागपैकी केवळ २.४१ टक्के भूभाग भारताने व्यापला आहे.

(२) याउलट, जगाच्या एकूण लोकसंख्येपैकी सुमारे १७.५ टक्के लोकसंख्या भारतात आढळते.

(३) भारतात तुलनेने कमी भूभाग व तुलनेने अंधेक लोकसंख्या आहे. त्यामुळे भारताच्या लोकसंख्येची सरासरी घनता जास्त आहे.

(ई) अँमेझॉन नदीच्या खोन्यात लोकसंख्या विरळ आहे.

उत्तर : (१) ब्राह्मील देशाच्या उत्तर भागात विषुववृत्ताजवळील अँमेझॉन नदीच्या खोन्यात वार्षिक सरासरी पर्जन्याचे प्रमाण सुमारे २००० मिमी असते व या भागातील वार्षिक सरासरी तापमान सुमारे २८ °से असते.

(२) अँमेझॉन नदीच्या खोन्याच्या भागात अत्यंत घनदाट सदाहरित वर्षाविने आढळतात. जास्त पर्जन्यमान, उष्ण व दमट हवामान आणि घनदाट वर्षाविने या प्रतिकूल घटकांमुळे अँमेझॉन नदीच्या खोन्याचा भाग दुर्गम बनला आहे.

(३) अँमेझॉन नदीच्या खोन्यात वाहतुकीचे दाट जाळे विकसित झालेले नाही. त्यामुळे अँमेझॉन नदीच्या खोन्यात लोकसंख्या विरळ आहे.

(उ) गंगेच्या खोन्यात लोकसंख्येचे वितरण दाट आहे.

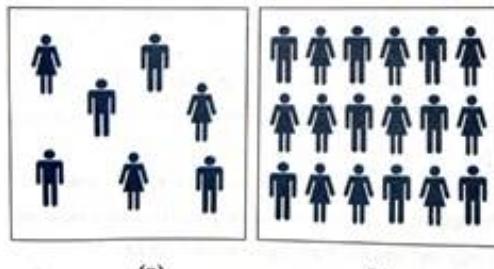
उत्तर :

(१) भारतातील उत्तर भागात गंगा नदीच्या खोन्याचा मैदानी प्रदेश आहे.

(२) गंगा नदीच्या खोन्यात पुरेसे पर्जन्यमान, सुपीक जमीन, पाण्याची उपलब्धता, सौम्य हवामान इत्यादी अनुकूल घटक आढळतात.

(३) गंगा खोन्याचा प्रदेश शेती व विविध उदयोगांच्या विकासासाठी अनुकूल आहे. या प्रदेशात वाहतुकीचे दाट जाळे विकसित झालेले आहे. त्यामुळे गंगेच्या खोन्यात लोकसंख्या दाट आहे.

प्रश्न ५

(अ) एक चौकिमी क्षेत्र दर्शवणाऱ्या 'अ' आणि 'आ' या चौकोनामधील लोकसंख्येच्या घनतेची तुलना करून वर्गवारी करा.

उत्तर : (१) एक चौकिमी क्षेत्र दर्शवणाऱ्या 'अ' या चौकोनामधील लोकसंख्येची घनता : ७०० प्रति चौ. किमी (१ चिन्ह = १०० व्यक्ती)

(२) एक चौकिमी क्षेत्र दर्शवणाऱ्या 'आ' या चौकोनामधील लोकसंख्येची घनता : १८०० प्रति चौ. किमी (१ चिन्ह = १०० व्यक्ती)

(३) 'अ' या चौकोनातील लोकसंख्येची घनता तुलनेने कमी आणि 'आ' या चौकोनातील लोकसंख्येची घनता तुलनेने जास्त आहे.

(आ) आकृती 'आ'मधील १ चिन्ह = १०० व्यक्ती असे प्रमाण असल्यास स्त्री-पुरुष प्रमाण सांगा.

उत्तर : आकृती 'आ'मधील १ चिन्ह = १०० व्यक्ती असे प्रमाण असल्यास स्त्री-पुरुष प्रमाण पुढीलप्रमाणे आहे : स्त्रियांचे प्रमाण : १००० व पुरुषांचे प्रमाण : ८००. (लिंग गुणोत्तर : १२५०)